

بررسی نقش وقف در توسعه و سامان‌دهی فضایی شهرها (مطالعه موردی: شهر لالجین)

احمد پوراحمد^{۱*}، ایوب منوچهری میان‌دوآب^۲، حسین رفیعی مهر^۳، عارف آقاصفری^۴

^۱ عضو هیات علمی دانشگاه تهران

^۲ دانشجوی دوره دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران

^۴ عضو هیات علمی جهاد دانشگاهی

(تاریخ دریافت: ۹۲/۰۲/۰۱ تاریخ پذیرش: ۹۲/۰۴/۳۰)

چکیده

موقوفات در تأسیس و تداوم حیات نهادها و مراکز فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی تأثیر فراوانی داشته و توانسته‌اند، در دوره‌های مختلف تاریخ، منشأ حرکت‌های مؤثری باشند. در شهرهای ایران نیز وقف همیشه باعث شکل‌گیری و انتظام فضایی اماکن عمومی و متعاقب آن توسعه شهرها بوده است. اما در مواردی وقف اراضی نتوانسته در توسعه جامعه موفق عمل کند که، دلایل مختلفی از جمله مبهم بودن مورد وقف، باعث ایجاد تنش در جوامع شهری و روستایی شده است. هدف این مقاله بررسی تأثیر وقف در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی شهر لالجین بوده است. برای این منظور از روش پیمایشی استفاده شده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه و مصاحبه نیمه ساختارمند بوده است. نتایج نشان می‌دهد که وقفی بودن شهر لالجین و اراضی آن علاوه بر این که در توسعه آن نقش مثبتی نداشته، آثار منفی گوناگونی از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی در بر داشته است. بر اساس پاسخ مردم، وقف شهر و اراضی آن در تمام زمینه‌ها آثار منفی داشته و در واقع فرضیه تحقیق، که متشکل از ۲۴ سؤال یا فرضیه فرعی بود، اثبات شده است.

واژگان کلیدی: وقف، توسعه، شهر، لالجین.

مقدمه

در آثار وقفی شهر و روستا، به خصوص در شهر تبریز بررسی شده است (پیشین، ۱۳۷۲).
۳. بر اساس وقفنامه گنجعلی خان کارکرد و اوضاع سیاسی - اقتصادی و اجتماعی بازار کرمان (پور احمد، ۱۳۷۱) و همچنین بازار یزد (سرائی و پورا احمد، ۱۳۷۱) بررسی شده که در هر دو به تعداد مغازه‌های وقفی، عمران و بازسازی آن‌ها، حفظ آثار تاریخی، میراث فرهنگی، حفظ کارکردهای سنتی بازار، بهبود روابط انسانی با پرداخت به موقع اجاره بها توجه شده است.
۴. وقف در شهر تهران (شاه‌حسینی، ۱۳۷۷) و موقوفات شهر اصفهان (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۷) توصیف شده است.

۱. موضوع‌شناسی تحقیق

۱-۱. تعریف وقف

همان‌طور که از لغت بر می‌آید، وقف به معنای متوقف کردن و در اصطلاح به معنای تحسین‌الاصل و تسبیل‌المنفعه یعنی حبس کردن اصل مال و آزاد گذاردن منفعت آن است (بینی، ۱۳۱۷.ق.؛ شهید اول، ۱۳۶۸؛ هندی، ۱۴۰۹.ق. و محقق حلی، ۱۴۰۳.ق.). وقف عبارت است از این‌که عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود (ماده ۵۵ قانونی مدنی). جمع این واژه اوقاف است. به مال و زمین وقف شده، موقوفه گفته می‌شود (صادقی گلدر، ۱۳۸۵: ۱). وقف از جمله عقود معینی است که در وقفه امامیه، از اعتبار خاصی برخوردار است (ابراهیم حسن، ۱۴۲۲: ۳۴).

۱-۲. پیشینه وقف در ایران

وقف در تمامی ادیان به اشکال مختلفی وجود دارد. در ایران باستان زرتشتیان، بر اساس تعالیم کتاب اوستا، به ساخت آتشکده‌ها، ارائه خدمات به زائران، احداث مراکز آموزشی مذهبی در جوار معابد مبادرت و برای تأمین مخارج و هزینه‌های آتشکده‌ها، موبدان و زائران، اولاد و بیوه زنان، خیریۀ اموات، کشاورزان بی‌بضاعت و نگهداری حیوانات، زمین‌های خود را وقف می‌کردند (اذکایی، ۱۳۸۱: ۹ و حاجی بابایی، ۱۳۸۵: ۶۵۸). در اواخر شاهنشاهی ساسانیان بنیادهای نیکوکاری به منظور رستگاری روان، در ایران بنیاد شد که پول آن صرف کمک به تنگ‌دستان و احداث تأسیسات عام‌المنفعه می‌شد. همین بنیادها بعدها الگویی برای وقف اسلامی شدند. در ایران در تشکیلات اداری دوره ساسانیان (۳۸۵-۲۶۱ هجری قمری) از دیوان موقوفات یا دیوان اوقاف نام برده شده که کار آن رسیدگی به امور مساجد و اراضی موقوفه بوده است (دریایی، ۱۳۸۳: ۸۳). به طور کلی، در تمامی حکومت‌های ایران بعد از ورود اسلام، وقف اهمیت بیشتری یافت. وقف در دوره صفویه رونق فراوانی یافت و بسیاری از املاک وقف بقاع متبرکه شیعه گردید (شجاع فتح‌آبادی، ۱۳۸۲: ۲۸). در دوره تیموری نیز به وقف توجه می‌شد؛ به عنوان مثال، می‌توان از موقوفات تیموری در خراسان بزرگ نام برد. غازان خان در شهرها و نقاط گوناگون تحت سلطه خود در ایران، اماکن مذهبی و عمومی فراوانی ساخت و برای همه آن‌ها و حتی برای بیت‌المقدس و مشهد، مکان‌هایی را وقف کرد. غازان خان محلّه‌ای

فرهنگ و تمدن اسلامی و عناصر تشکیل‌دهنده آن به گونه‌ای است که در صورت شناخت عمیق و همه‌جانبه آن‌ها می‌توان راه‌کارهای توسعه و پیشرفت معنوی و مادی جامعه بشری را در تعالیم حیات‌بخش این فرهنگ الهی جستجو کرد. توصیه به داشتن روحیه انفاق، احسان، ایثار، تعاون، فداکاری، نوع‌دوستی، تعاضد، همیاری و ایجاد صدقات جاریه، در قالب سنت حسنه وقف، یکی از عناصر و عوامل به‌وجود آورنده فرهنگ و تمدن اسلامی است که ثمرات علمی، بهداشتی - درمانی، اجتماعی و فرهنگی فراوانی در توسعه جامعه و رفع نیازهای روز آن در طول تاریخ داشته است (بمانیان، ۱۳۸۷: ۶۰). در واقع وقف یکی از ارزش‌های والای انسانی است که تحت تأثیر جهان‌بینی دینی و مذهبی اسلام، علاوه بر داشتن نقش مؤثر اجتماعی و اقتصادی، کارکردهای متعددی در زندگی روزانه و فعالیت‌های شهری دارد. از نظر کالبدی نیز می‌توان نقش بسیار مؤثری را، در شکل‌دهی به ساخت فضایی شهرهای اسلامی و همچنین شهرهای ایران، به وقف منتسب کرد. با بررسی سیما و بافت کالبدی شهرهای ایران، می‌توان بسیاری از عناصر و اجزای شهر را مشاهده کرد که وقف در عملکرد آن‌ها برای حیات زندگی شهری نقشی بسزا داشته است. از نظر کالبدی نقش وقف را می‌توان در ایجاد و احداث خردترین عناصر کالبدی شهر نظیر مساجد، مدارس، حمام‌ها، آب‌انبارها، سقاخانه‌ها، روشنایی معابر و بازارچه‌ها تا شکل‌گیری و تولید کلان‌ترین فضاهای شهری نظیر بازارها و مجموعه‌های تجاری مؤثر دانست (کلانتری، ۱۳۸۹). اما وقف همیشه باعث توسعه شهرها نشده است؛ به عبارتی، در مواردی وقف زمین‌های شهری باعث بلا تکلیف شدن و عدم سرمایه‌گذاری‌های عمومی و خصوصی در این زمین‌ها شده است. البته این مشکلات، بیش‌تر از جانب اختلافات سازمان‌ها از جمله شهرداری‌ها و سازمان‌های متولی مکان‌های موقوفه بوده است. شهرهایی که کل زمین‌های محدوده شهری آن‌ها جزء زمین‌های وقفی هستند، با این مشکلات بیش‌تر روبه‌رو هستند. هدف این مقاله نیز بررسی مشکلات زمین‌های وقفی و تأثیر آن‌ها در توسعه شهرها است. برای این منظور شهر لالجین به عنوان مطالعه موردی انتخاب شده است. این شهر از جمله شهرهایی است که همواره مشکلات زیادی در این زمینه داشته و چگونگی توسعه آن تحت تأثیر زمین‌های وقفی بوده است. درباره وقف بررسی‌های متعددی در زمینه‌های فقهی، حقوقی، قضایی و اعتقادی و همچنین پژوهش‌های اندکی در خصوص ویژگی‌های آن در شهرها و روستاها شده است؛ از جمله می‌توان این موارد را برشمرد:

۱. با توجه به تاریخ وقفنامه‌ها، قدمت شهر تفت و روستاهای اطراف آن مشخص شده (مؤمنی و بهرام بیگی، ۱۳۶۱)، چشم‌اندازهای وقف به صورت روستا، قنات و غیره در آن شهر (مومنی، ۱۳۶۵) و دولت‌آباد بررسی شده است.
۲. روند تأثیرات اسلام بر روح ایلخانیان از جمله ربع رشیدی،

در نزدیکی تبریز موسوم به شنب غازان موقوفاتی را برای آن در نظر گرفت (دونالدن، ۱۳۶۶: ۵۴ و کلانتری و همکاران، ۱۳۸۹: ۳).
۱-۳. نقش جهان بینی وقف در شکل گیری و توسعه فضاهای شهری

وقف یکی از زیرساخت‌های عمده اقتصادی جهان اسلام است (الکبیسسی، ۱۳۶۴: ۶۶). سنت وقف از ارزش‌های جهان بینی دینی و مذهبی است که نقش بسیار مؤثری در شکل گیری ساخت فضایی شهرهای دوره اسلامی، به ویژه شهرهای ایران داشته است. با نگاهی گذرا به سیما و بافت کالبدی شهرهای ایران بسیاری از عناصر و اجزای شهری را که نقش عمده‌ای در عملکرد و حیات زندگی شهری دارند، می‌توان مشاهده نمود که عنصر وقف در آنها نقشی بسزایی داشته است. بسیاری از تأسیسات زیربنایی و روبنایی در مجتمع‌های زیستی بدون این که حکومت‌ها وظیفه‌ای در ایجاد آن‌ها احساس کنند، توسط مردم ساخته می‌شدند (شهبایی، ۱۳۸۳: ۱۴۰). نظام وقف نه تنها علت ساخت و ایجاد بسیاری از فضاها و عناصر با ارزش شهرها بوده، بلکه ارتباط و پیوند معنوی و نزدیک موقوفات با امور دینی و مذهبی، سبب ماندگاری و پایداری فضاهای شهری موقوفه در طی زمان شده است. اصول و ویژگی‌های نظام وقف به گونه‌ای است که بسیاری از این فضاها و عناصر از طریق رقبات درآمدزایی که بر آن‌ها وقف شده‌اند، محافظت و مرمت شده و در نهایت آبادان و معمور بر جای استوار باقی مانده‌اند. هم‌چنین ماهیت ابدی، دایمی و غیر قابل فروش و انتقال بودن موقوفات و صرف منافع رقبات آن‌ها در راه مقاصد خیر و برای کارکردها و مصالح جامعه مسلمان، موجب شده است که تعداد زیادی از آن‌ها در برابر حوادث و ناملایمات تاریخ مقاومت کنند و خود را به زمان حال برسانند. در طول تاریخ تعداد زیادی از موقوفات یا رقبات، به خصوص املاک غیر منقول چون مساجد، حوزہ‌های علمیه، حمام‌های عمومی و بازارها که کم و بیش دارای ساختار دیرپایی هستند، پایدارتر از سایر عناصر شهری باقی مانده‌اند (قدیری، ۱۳۶۹: ۳ و کلانتری، ۱۳۸۹: ۵). این تأثیر به گونه‌ای بوده است که اگر فضاهای عمومی و عام‌المنفعه که در ساختار شهرهای سنتی ایران، که تقریباً بسیاری از آن‌ها موقوفه‌اند حذف شود، چیزی جز مجموعه‌ای پراکنده و گسسته از خانه‌ها، دکان‌های تجاری و در کل فضاهای خصوصی باقی نمی‌ماند. در واقع، بسیاری از فضاهای عمومی در شهرهای سنتی ایران، عامل اصلی پیوند مجموعه عناصر تشکیل دهنده شهر به یکدیگرند (Trancik, 1986: 202). به عبارتی وقف علاوه بر این که از نظر اجتماعی و اقتصادی دارای کارکردهای فراوان و مهمی در زندگی روزانه و فعالیت‌های شهری بوده، از نظر کالبدی در شکل و تولید فضاهای عمومی شهری اهمیت بسیاری داشته است. به طوری که شهرها را نه تنها از نظر اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی انسجام می‌بخشید، بلکه از نظر کالبدی نوعی پیوستگی و وحدت فضایی بین مناطق و محله‌های مختلف شهر به وجود می‌آورد (شهبایی، ۱۳۸۳: ۱۴۴). در واقع ویژگی‌های درونی و بیرونی کالبد عناصر اصلی شهرهای اسلامی نمایانگر چشمگیرترین، گسترده‌ترین و پیچیده‌ترین پیوند میان مراتب مادی و مراتب نظام

اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و دینی جامعه با بازتاب‌های محتوای روحی انسان‌ها، تحت تأثیر تعالیم اسلامی و سنت‌های آن از جمله وقف است. نقش وقف در فرآیند شهر آفرینی که از نظر کلان فضای شهری دارای اهمیت بسیار است، جدای از ویژگی‌های کالبدی و معماری عناصر وقفی، که نقش اساسی در عملکردها و فعالیت‌های شهری دارند، توزیع فضایی و پراکندگی انواع مختلف عناصر وقفی نیز نه تنها در تشدید و تسهیل عملکردهای وقفی مهم هستند، بلکه در ساختار فضایی شهر نیز نقش مهمی ایفا می‌نمایند. پراکندگی جغرافیایی بناهای وقفی از یک نظام عقلایی و اقتصادی کاملاً تکامل یافته تبعیت می‌کند؛ به طوری که هر موقوفه با چند رقبه، مانند مسجد، مدرسه، کاروان‌سرا، بازار، حمام و غیره که در جوار هم قرار دارند، یک هسته و مجموعه هم‌بسته وقفی را تشکیل می‌دهند. مکان‌یابی این هسته‌ها و مجموعه‌های وقفی چنان نظم کالبدی و فضایی ارزنده‌ای را به فضاهای شهری می‌بخشد که هم اکنون برخی از آثار به جای مانده از آن‌ها مورد استفاده شهرسازی جدید قرا می‌گیرد.

۱-۴. بازتاب‌های فضایی-کالبدی وقف در ساختار شهر

اگر چه موقوفات، اهداف نهایی تقریباً مشترکی دارند، ولی به شیوه‌ها و اشکال گوناگونی در جامعه بازتاب پیدا می‌کنند. با مطالعه منابع و اسناد مربوط به وقف می‌توان ده‌ها مورد از امور جامعه را بر شمرد که وقف در جریان فعالیت، عملکرد و شکل گیری آن‌ها، نقش اساسی داشته باشد. با وجود تنوع و گستردگی بسیار، این زمینه‌ها را می‌توان به چند دسته کلی طبقه‌بندی نمود. دکتر سیروس شفق، (شفقی، ۱۳۷۶: ۴۷-۳۲):
الف) موقوفاتی که مستقیماً جنبه عمرانی ندارند، بلکه کمکی است به انسان‌های محروم جامعه؛ مانند: ایتم، معلولان، پیران و زمین‌گیران، زندانیان، کمک و وام به تجار، تهیه بذرها، زراعی، تهیه لوازم و ادوات کشاورزی، مصارف خیریه، هزینه دانشمندان، دانشجویان، طلاب، قربانی، ترک اعتیاد، مداوای بیماران، تشکیل خانواده، تهیه شیر بچه. به همین دلیل در شهرهایی که دارای موقوفات بیش‌تری هستند، مانند شهر اصفهان، نوعی تعادل اجتماعی و اقتصادی وجود داشته است. ب) موقوفاتی که مستقیماً با سیمای فیزیکی و کالبدی شهر ارتباط دارد؛ مانند: ایجاد بناهایی هم چون مساجد، مدارس، کتابخانه‌ها، بیمارستان‌ها، مسافرخانه‌ها، نوانخانه‌ها، آب‌انبارها و قنوات، حمام‌ها، پل‌ها، قبرستان‌ها، مسکن انسانی، خوابگاه‌های عمومی، تکایا، قسمتی از بازارهای شهر، غرس اشجار و سقاخانه‌ها و غیره (شهبایی، ۱۳۸۳: ۱۴۷). نکته اساسی و مهمی که در خصوص این طبقه‌بندی لازم است اشاره شود، این است که بسیاری از اموری که در دسته اول قرار می‌گیرد، در واقع فعالیت و عملکرد مؤسسه‌های وقفی هستند که در محل‌ها و مکان‌های خاص انجام می‌شود. در بسیاری موارد آن محل‌ها و مکان‌ها خود نیز موقوفه هستند، لذا این نوع طبقه‌بندی امور وقف نمی‌تواند جامع و کامل باشد.

۲. روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. هم‌چنین با استفاده از روش پیمایشی از طریق پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت دیدگاه و نظر مردم درباره تأثیر وقفی بودن اراضی شهر لالجین در رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی آن گردآوری شده است. جمعیت آماری، تمامی ساکنان شهر لالجین تعیین شد. ابتدا ۳۰ پرسشنامه به منظور بررسی مقدماتی به طور تصادفی تکمیل گردید. برای تعیین پایایی پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد که برابر با ۰/۷۴ به دست آمد و بیانگر پایایی پرسشنامه‌ها است. حجم نمونه براساس واریانس محاسبه شده از ۳۰ پرسشنامه مقدماتی با سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای ۰/۰۷ از فرمول زیر محاسبه گردید.

$$n = \left[\frac{Z \frac{\alpha}{2} \cdot S}{d} \right]^2 = \left[\frac{1/96 \times 0/62}{0/07} \right]^2 = 304$$

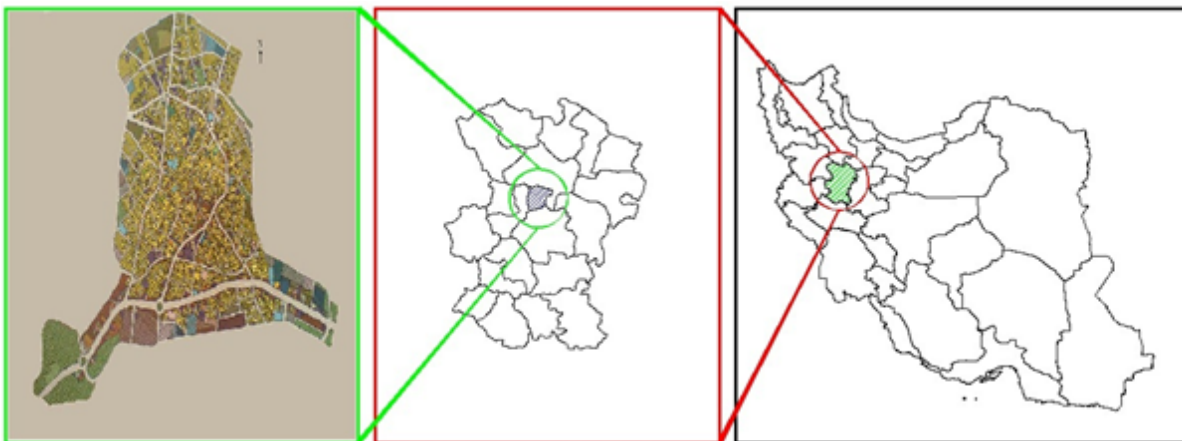
بر این اساس تعداد ۳۰۴ پرسشنامه به طور تصادفی از ساکنان شهر لالجین تکمیل و گردآوری شد. برای تحلیل اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده گردید. در این باره علاوه بر شاخص‌های آماری توصیفی، برای آزمون فرضیه‌ها از آزمون t استفاده شده است.

۳. منطقه مورد مطالعه

شهر لالجین در شمال همدان واقع است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۷۳۱ متر است. این شهر که مرکز بخش لالجین است، از همدان بیست کیلومتر و از بهار نه کیلومتر فاصله دارد. بخش لالجین با وسعت ۵۰۸ کیلومتر مربع و جمعیت ۴۴,۵۶۸ نفر در شرق شهرستان بهار قرار دارد. از جنوب به شهرستان همدان و از شمال به کبودرآهنگ محدود می‌شود و شامل دو دهستان مهاجران و سفالگران است. شهرستان بهار با وسعت ۱۳۲۹ کیلومتر مربع در نیمه شمالی استان واقع است. این شهرستان دارای ۳ شهر به نام‌های بهار، لالجین و صالح‌آباد، ۲ بخش، ۵ دهستان و ۷۲ آبادی

۵-۱. بازتاب‌های اجتماعی - اقتصادی وقف در توسعه شهر

در بخش اهمیت اقتصادی - اجتماعی وقف، پروفیسور اهلرز به چهار کارکرد اصلی وقف که به شهرهای شرق اسلامی نوعی برجستگی دینی و فرهنگی - تاریخی می‌بخشید، اشاره می‌کند: الف) تهیه و تدارک قسمت اعظم وظایف و مراسم دینی همیشگی و دیرینه جامعه در شهرها، از جمله سازمان‌دهی، تقبل و تأمین تمام یا قسمتی هزینه‌های جاری و تعمیرات و مرمت مساجد، حوزه‌های علمیه و حسینیه‌ها، برگزاری مراسم عزاداری و اعیاد و جشن‌های مذهبی و سایر مناسبت‌ها و رویدادهای دینی در ایام تعطیلات مذهبی از محل تخصیص عواید موقوفات. ب) کمک‌های گوناگون به فقرا، بینوایان، دانش‌آموزان و مدارس شهری و اداره و نگهداری برخی از بیمارستان‌ها، حمام‌ها، آب‌انبارها و انجام دادن سایر امور خیریه و عام‌المنفعه از محل عایدات موقوفات. ج) تأمین مسکن ارزان قیمت برای مستمندان و واگذاری زمین‌های وقفی با اجاره طولانی مدت به مردم و اجاره مغازه‌ها و کارگاه‌ها و در برخی از کشورها، دریافت سرقفلی کم‌تر از مغازه‌ها و کارگاه‌ها برای مقاصد داد و ستد پیشه‌وری به خصوص در بازار. د) کار آفرینی: جمع زیادی از شاغلان به طور مستقیم در املاک، اماکن متبرکه، تأسیسات مستغلات بازرگانی و صنعتی و سازمان‌های اوقاف شهرها و کشورهای اسلامی به کار اشتغال دارند (اهلرز، ۱۳۷۴: ۵۲ و شهابی، ۱۳۸۳: ۱۴۲). هم‌چنین می‌توان گفت شرایط اقتصادی - اجتماعی هر عصر، نقش مهمی در میزان موقوفات داشته و در واقع موقوفات هر عصر با ثروت آن دوره مربوط بوده است. به عنوان مثال شهر تاریخی اصفهان که در عصر امپراتوری قدرت‌مند سلجوقه و صفویه پایتخت بود، در این دوران بیش‌ترین آثار وقفی را نیز داشت (شفقی، ۱۳۷۶: ۳۴ و شهابی، ۱۳۸۳: ۱۴۳). شهرآفرینی و شکل‌دهی به ساختار فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شهرهای ایران به عنوان یکی از نیروهای فضاآفرین چهره‌پرداز سیما و فضای کالبدی تأکید دارند (مومنی، ۱۳۶۵: ۲۶). آنچه به عنوان وقف و موقوفه مورد نظر این تحقیق است شامل بازتاب اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و فضایی - کالبدی جامعه است.

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

از مؤلفه‌ها، میانگین امتیاز به حد متوسط یعنی عدد ۳ نرسیده است و از نظر پاسخگویان، مشکلات توسعه و رشد شهر بیش‌تر به خاطر موقوفه بودن شهر لالجین بوده است. البته بین مؤلفه‌ها تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود؛ بیش‌ترین نارضایتی مردم معطوف به روشن نبودن تکلیف اراضی وقفی و بلاتکلیفی سازمان‌ها از جمله شهرداری و مردم بوده است. در واقع این سؤال پرسیده شده بود که روشن نبودن تکلیف زمین‌های وقفی در چه حدی بر بلاتکلیفی مردم و سازمان‌ها تأثیر گذاشته است. نتیجه نشان می‌دهد که مردم دلیل اصلی مشکلات خود و شهرداری را بلاتکلیف بودن اراضی شهر می‌دانند. فقط در مؤلفه تأثیر وقف در ایجاد حس تعلق مکانی، میانگین به حد متوسط نزدیک شده است. چنین به نظر می‌رسد که بخش زیادی از مشکلات شهر لالجین، به خاطر عدم آشنایی مسئولان شهری و مردم با قوانین و مقررات وقف بوده است.

است. ۸۰ درصد از جمعیت شهر لالجین به پیشه سفالگری و سرامیک‌کاری اشتغال دارند. لالجین به عنوان مرکز تولید سفال و سرامیک خاورمیانه شناخته شده است.

این شهر حدود ۱۵۰۰۰ نفر جمعیت دارد. در سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۳۵، جمعیت این شهر ۵۴۶۸ نفر بود. این تعداد در سال ۱۳۴۵ به ۷۰۴۳ نفر، در سال ۱۳۵۵ به ۷۸۹۳ نفر، در سال ۱۳۶۵ به ۱۲۲۶۱ نفر، در سال ۱۳۷۵ به ۱۳۹۳۶ و در سال ۱۳۸۵ به ۱۴۷۲۴ رسید.

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. مالکیت اراضی شهر لالجین

چهار دانگ از لالجین به غلامعلی خزایی (معروف به سالار)، خان لالجین تعلق داشت و دو دانگ دیگر از آن نصرت‌الملک علی‌خان پسر رستم‌خان قراقرلو بود. نصرت‌الملک این دو دانگ را مهریه همسرش زبیده قرار داد. زبیده خاتون (دختر فتحعلی شاه قاجار به نوشته مؤلف تاریخ مفصل همدان متخلص به جهان قاجار، ادیب، شاعر، عارف و عابد بود و تا سال ۱۳۰۴ هـ ق زنده بود) امروزه دو دانگ املاک و زمین‌های زراعی واقع در هر نقطه از شهر (بنا بر ادعای اداره اوقاف) موقوفه به شمار می‌رود. این امر مشکلات متعددی را برای اهالی لالجین به همراه داشته است. از آن جا که مسئولان اداره اوقاف تاکنون مستندات و مدارکی معتبر مبنی بر موقوفه بودن املاک لالجین (که مورد تأیید مراجع قانونی باشد) به اهالی لالجین ارائه نکرده‌اند، در اجرای امور خویش با مشکل مواجه هستند.

در جدول شماره ۱ اطلاعات توصیفی و ویژگی‌های پاسخ‌دهندگان آورده شده است: ۹۲ درصد از پاسخگویان مرد هستند. از آن جا که در بخش خرید و فروش زمین بیش‌تر، مردها درگیر هستند، پاسخ جنس مرد به واقعیت نزدیک‌تر است. هیچ یک از پاسخ‌دهندگان بی‌سواد نبوده‌اند. حدود ۱۵/۸ درصد پاسخ‌دهندگان تحصیلات ابتدایی، حدود ۳۱ درصد لیسانس و ۱۰ درصد بالاتر از لیسانس داشته‌اند که نشان می‌دهد پاسخ‌دهندگان از لحاظ سواد در سطح خوبی قرار دارند. از لحاظ فعالیت ۷۱ درصد از پاسخگویان، شاغل و ۲۸ درصد در حال تحصیل هستند.

یافته‌های بخش ارزیابی پرسشنامه نشان می‌دهد از دیدگاه مردم، وقفی بودن اراضی محدوده شهر لالجین باعث شده است که شهر لالجین از لحاظ توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و هم‌چنین از لحاظ توسعه کالبدی پیشرفتی نداشته باشد. چنان‌که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود، میانگین هیچ یک از گزینه‌ها بیش‌تر از میانگین متوسط نبوده است. از نظر ساکنان شهر لالجین، وقف که در تمام دوره‌های اسلامی و بیشتر حکومت‌های اسلامی در شکل‌گیری شهرها تأثیر مثبتی داشته است، در توسعه فضای‌های عمومی لالجین تأثیر مثبت نداشته، بلکه نقش آن منفی نیز بوده است. به طور کلی سؤالات بیش‌تر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فضایی- کالبدی بوده است که بیش‌تر پاسخگویان بر نقش و تأثیر منفی وقف در توسعه این موارد تأکید داشته‌اند. در هیچ یک

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی پاسخگویان

جنسیت	مؤلفه	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۲۸۰	۹۲٫۱
	زن	۲۴	۷٫۹
تحصیلات	ابتدایی	۴۸	۱۵٫۸
	راهنمایی	۴۰	۱۳٫۲
	دیپلم	۸۸	۲۸٫۹
	لیسانس	۹۶	۳۱٫۶
	فوق لیسانس و بالاتر	۳۲	۱۰٫۵
فعالیت	شاغل	۲۱۶	۷۱٫۱
	بیکار	۰	۰
	در حال تحصیل	۸۸	۲۸٫۹
	بازنشسته	۰	۰
	خانه‌دار	۰	۰
کل		۳۰۴	۱۰۰

جدول شماره ۲: نتایج میانگین ارزیابی پاسخگویان بر حسب هر یک از پرسش‌ها

خطای استاندارد میانگین	انحراف معیار	میانگین	مؤلفه‌ها
۵۰۵۰.	۸۸۰۵۷.	۷۳۶۸/۱	تا چه اندازه اراضی وقفی باعث شکل‌گیری اماکن عمومی (مسجد، مدرسه و ...) شده است؟
۷۷۴۴.	۳۵۰۲۵/۱	۸۴۲۱/۲	تا چه اندازه وقف بودن مکان سکونتی باعث شده است که به مکان خود حس تعلق مکانی نداشته باشید؟
۵۷۶۹.	۰۰۵۸/۱	۷۸۹۵/۱	تا چه اندازه عدم آشنایی مردم با قوانین و ضوابط شهرداری باعث ایجاد مشکلاتی شده است؟
۴۰۷۱.	۷۰۹۷۴.	۳۹۴۷/۱	تا چه اندازه روشن نبودن تکلیف وقف اراضی باعث بلاتکلیفی سازمان‌ها و مردم شده است؟
۳۶۱۹.	۶۳۰۹۷.	۶۰۵۳/۱	تا چه اندازه پیچیدگی قوانین ساخت و ساز در زمین‌های وقف شده باعث ایجاد مشکل و بلاتکلیفی شده است؟
۵۸۱۸.	۰۱۴۴/۱	۰۲۶۳/۲	تا چه اندازه وقف اراضی داخل محدوده شهر باعث عدم استفاده بهینه زمین‌ها شده است؟
۳۸۵۱.	۶۷۱۵۱.	۶۰۵۳/۱	تا چه اندازه اختلاف بین سازمان اوقاف و شهرداری باعث بلاتکلیف ماندن اراضی شهر شده است؟
۴۶۸۴.	۸۱۶۷۱.	۵۷۸۹/۲	تا چه اندازه مأموران شهرداری با قوانین وقف آشنایی دارند؟
۴۲۲۵.	۷۳۶۶۴.	۶۵۷۹/۱	تا چه اندازه مبهم بودن مالکیت زمین‌ها باعث عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذار شده است؟
۴۸۸۵.	۸۵۱۶۹.	۵۲۶۳/۱	وقفی بودن زمین‌های شهر لالچین در کاهش سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی شهر تأثیر گذار بوده است؟
۶۴۱۶.	۱۱۸۶۴/۱	۴۴۷۴/۲	چقدر وقفی بودن اراضی شهر باعث ماندگاری فضاهای عمومی از جمله پارک، مسجد و مدرسه شده است؟
۴۶۹۶.	۸۱۸۸۳.	۵۵۲۶/۱	به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در توسعه شهر تأثیر مثبت داشته است؟
۷۲۳۸.	۲۶۱۹۴/۱	۲۱۰۵/۲	به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در تأمین مسکن برای مردم بی بضاعت مؤثر بوده است؟
۵۹۵۰.	۰۳۷۴۳/۱	۹۲۱۱/۱	به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در فرآیند روند نوسازی و بهسازی مکان‌های عمومی و مسکونی تأثیر منفی داشته است؟
۶۳۰۸.	۰۹۹۸۴/۱	۲۸۹۵/۲	به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر باعث توسعه پراکنده شهر شده است؟
۶۳۷۸.	۱۱۲۰۹/۱	۳۶۸۴/۲	به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر موجب شگلیگری حاشیه‌نشینی در شهر لالچین شده است؟
۶۲۸۴.	۰۹۵۷۳/۱	۴۷۳۷/۲	به نظر شما وقفی بودن زمین‌ها، چقدر باعث شده که در مقابل ساخت و سازهای غیر قانونی نتواند اعمال قانون کند؟
۶۵۵۰.	۱۴۱۹۹/۱	۵۵۲۶/۲	به نظر شما وقفی بودن اراضی و نداشتن سند مالکیت باعث بی بهره موندن واگذاری مغازه‌ها و کارگاه‌های با اجاره طولانی چقدر در توسعه و پیشرفت شهر مؤثر بوده است؟
۵۴۹۵.	۹۵۸۰۴.	۹۲۱۱/۱	به نظر شما اراضی وقفی چقدر به صورت برابر به مردم داده می‌شود و نفوذ افراد در سازمان‌ها تأثیر گذار نیست؟
۶۶۴۰.	۱۵۷۷۱/۱	۰۷۸۹/۲	به نظر شما اراضی وقفی چقدر در تقسیم ثروت در شهر مؤثر بوده است؟
۷۵۱۷.	۳۱۰۵۶/۱	۱۵۷۹/۲	به نظر شما اراضی وقفی چقدر باعث افزایش توان اجتماعی مردم شده است؟
۵۷۱۳.	۹۹۶۰۸.	۸۹۴۷/۱	به نظر شما اراضی وقفی چقدر باعث افزایش همکاری ساکنان شهر شده است؟
۶۴۷۱.	۱۲۸۲۲/۱	۶۸۴۲/۱	به نظر شما اراضی وقفی چقدر باعث افزایش همکاری ساکنان شهر شده است؟
۸۰۷۵.	۴۰۷۹۴/۱	۳۹۴۷/۲	به نظر شما چقدر در ایجاد اشتغال در اماکن وقفی از جمله مدرسه، مسجد و ... شده است؟

$$\text{امتیاز هر سؤال (امتیاز هر سطح} \times \text{فراوانی مربوط به آن)} \\ = \frac{\text{تعداد پاسخ‌دهندگان به سؤال}}{\text{تعداد پاسخ‌دهندگان به سؤال}}$$

از آن جایی که پرسشنامه دارای طیف پنج گزینه‌ای لیکرت است و هم‌چنین از آن جایی که میانگین هیچ سؤالی نمی‌تواند کمتر از یک باشد، بنابراین فاصله طیف مطلوبیت برای پرسشنامه ۱/۳۳ به دست آمده است. در ضمن پس از محاسبه امتیاز مربوط به هر سؤال

در مرحله بعد، برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده و تبدیل پاسخ‌های کمی به ارزش‌های کیفی، از روش وزن‌دهی (ارزش‌گذاری)، استفاده شد. بدین صورت که با محاسبه میانگین مربوط به هر سؤال، امتیاز هر یک از آن‌ها مشخص گردید. همان‌گونه که در فرمول زیر مشخص است با تعیین فراوانی پاسخ‌های مربوط به هر گزینه و تعیین امتیاز مربوط به آن گزینه، امتیاز هر یک از سؤال‌ها مشخص شد (بازرگان و همکاران، ۱۳۸۶).

جایگاه آن در طیف مطلوبیت بر روی پیوستار زیر مشخص می‌شود.

چنانچه امتیاز سؤال بین ۱ تا ۱/۳۳ باشد وضعیت نامطلوب، چنانچه این امتیاز بین ۲/۳۳ تا ۳/۶۶ به دست آید وضعیت نسبتاً مطلوب و چنانچه امتیاز سؤال مورد نظر بین ۳/۶۶ تا ۵ باشد وضعیت مطلوب ارزیابی می‌شود که با ضرب هر یک از این نقاط در تعداد سؤالات هر عامل، طیف مطلوبیت برای هر عامل نیز به دست می‌آید (بازرگان و همکاران، ۱۳۸۶).

چنانکه در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود، نتایج بر اساس

جدول شماره ۳: کیفی کردن نتایج بر اساس طیف مطلوبیت

مؤلفه‌ها	تعداد	میانگین	طیف مطلوبیت
تا چه اندازه اراضی وقفی باعث شکل‌گیری اماکن عمومی (مسجد، مدرسه و...) شده است؟	۳۰۴	۱/۷۳۶۸	نامطلوب
تا چه اندازه وقف بودن مکان سکونتی باعث شده است که به مکان خود حس تعلق مکانی نداشته باشید؟	۳۰۴	۲/۸۴۲۱	نسبتاً مطلوب
تا چه اندازه عدم آشنایی مردم با قوانین و ضوابط شهرداری باعث ایجاد مشکلاتی شده است؟	۳۰۴	۱/۷۸۹۵	نامطلوب
تا چه اندازه روشن نبودن تکلیف وقف اراضی باعث بلاتکلیفی سازمان‌ها و مردم شده است؟	۳۰۴	۱/۳۹۴۷	نامطلوب
تا چه اندازه پیچیدگی قوانین ساخت و ساز در زمین‌های وقفی باعث ایجاد مشکل و بلاتکلیفی شده است؟	۳۰۴	۱/۶۰۵۳	نامطلوب
تا چه اندازه وقف اراضی داخل محدوده شهر باعث عدم استفاده بهینه از زمین‌ها شده است؟	۳۰۴	۲/۰۲۶۳	نامطلوب
تا چه اندازه اختلاف بین سازمان اوقاف و شهرداری باعث بلاتکلیف ماندن اراضی شهر شده است؟	۳۰۴	۱/۶۰۵۳	نامطلوب
تا چه اندازه مأموران شهرداری با قوانین وقف آشنایی دارند؟	۳۰۴	۲/۵۷۸۹	نسبتاً مطلوب
آیا مبهم بودن مالکیت زمین‌ها باعث عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران شده است؟	۳۰۴	۱/۶۵۷۹	نامطلوب
وقفی بودن زمین‌های شهر لاجین در کاهش سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی شهر تأثیرگذار بوده است؟	۳۰۴	۱/۵۲۶۳	نامطلوب
آیا وقفی بودن اراضی شهر باعث ماندگاری فضاهای عمومی از جمله پارک، مسجد و مدرسه شده است؟	۳۰۴	۲/۴۴۷۴	نسبتاً مطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در توسعه شهر تأثیر مثبت داشته است؟	۳۰۴	۱/۵۵۲۶	نامطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در تأمین مسکن برای مردم بی بضاعت تأثیر داشته است؟	۳۰۴	۲/۲۱۰۵	نامطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر در فرآیند نوسازی و بهسازی مکان‌های عمومی و مسکونی تأثیر منفی داشته است؟	۳۰۴	۱/۹۲۱۱	نامطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر باعث توسعه پراکنده شهر شده است؟	۳۰۴	۲/۲۸۹۵	نامطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی شهر چقدر موجب شگلگیری حاشیه‌نشینی در شهر لاجین شده است؟	۳۰۴	۲/۳۶۸۴	نسبتاً مطلوب
به نظر شما وقفی بودن زمین‌ها باعث شده که در مقابل ساخت و سازهای غیر قانونی نتواند اعمال قانون کند؟	۳۰۴	۲/۴۷۳۷	نسبتاً مطلوب
به نظر شما وقفی بودن اراضی و عدم وجود سند مالکیت باعث بی بهره موندن واگذاری مغازه‌ها و کارگاه‌های با اجاره طولانی چقدر در توسعه و پیشرفت شهر مؤثر بوده است؟	۳۰۴	۱/۹۲۱۱	نامطلوب
به نظر شما اراضی وقفی به صورت برابر به مردم داده می‌شود و نفوذ افراد در سازمان‌ها تأثیرگذار نیست؟	۳۰۴	۲/۰۷۸۹	نامطلوب
به نظر شما اراضی وقفی چقدر در تقسیم ثروت در شهر مؤثر بوده است؟	۳۰۴	۲/۱۵۷۹	نامطلوب
به نظر شما اراضی وقفی چقدر باعث افزایش توان اجتماعی مردم شده است؟	۳۰۴	۱/۸۹۴۷	نامطلوب
به نظر شما اراضی وقفی چقدر باعث افزایش همکاری ساکنان شهر شده است؟	۳۰۴	۱/۶۸۴۲	نامطلوب
به نظر شما چقدر در ایجاد اشتغال در اماکن وقفی از جمله مدرسه، مسجد و... شده است؟	۳۰۴	۲/۳۹۴۷	نسبتاً مطلوب

است، در مواردی به دلیل مبهم بودن قوانین و مقررات آن از یک سو و عدم آشنایی مردم با قوانین وقف از سوی دیگر مشکلاتی را به همراه داشته است، بویژه در شهرهایی مانند لالجین که هنوز وقفی بودن اراضی مشخص نیست، و در صورت مثبت بودن پاسخ با گسترش شهر و افزایش محدوده شهر و تبدیل زمین‌های کشاورزی به زمین شهری، بر ابهام وقفی بودن اراضی جدید شهری افزوده شده است، این مشکلات نمود بیش‌تری دارد؛ علاوه بر این که تشدید مهاجرت و عدم سرمایه‌گذاری‌های خصوصی و عمومی را نیز موجب شده است. با توجه به این عوامل شهر لالجین علی‌رغم برخورداری از ظرفیت‌های بالا برای توسعه اقتصادی نتواند رشد و توسعه درخوری یابد.

در مرحله بعد با توجه به این که سؤالات مطرح شده در پرسشنامه به صورت فرضیه بود، پاسخ‌ها با استفاده از آماره t ۱ طرفه در سطح معناداری ۰/۰۱ خطا مورد آزمون قرار گرفتند. البته معیار استاندارد برای مقایسه با ادبیات نظری تحقیق عدد ۳ در نظر گرفته شد. نتایج نشان می‌دهد که تمام مؤلفه‌ها تفاوت معناداری با معیار استاندارد داشته‌اند. در تمام سؤالات جهت‌دار، فرض بر تأثیر منفی وقفی بودن اراضی شهر لالجین در توسعه آن، در سطح معناداری ۰/۰۱ معنادار است. در نتیجه ۲۴ فرضیه که محقق طرح کرده بود، اثبات می‌شود. مشکلات شهر لالجین در سال‌های اخیر رو به فزونی بوده است، این روند باعث شده در سال‌های اخیر تنش‌های اجتماعی در این شهر بروز یابد. وقف با تمام آثار مثبتی که در شهرهای اسلامی و حتی غیر اسلامی داشته

جدول شماره ۴: نتایج آزمون t مقایسه میانگین نمرات مؤلفه‌ها با معیار استاندارد

Test Value = 3				مؤلفه‌ها
Mean Dif-ference	Sig. (2-tailed)	df	t	
-۱/۲۶۳۱۶	۰.	۳۰۳	-۲۵/۰۱۱	تأثیر وقفی بودن اراضی شهر در افزایش ایجاد اماکن عمومی (مسجد، مدرسه،...)
-۰/۱۵۷۸۹	۴۲.	۳۰۳	-۲/۰۳۹	وقفی بودن اراضی شهر و ایجاد حس تعلق مکانی
-۱/۲۱۰۵۳	۰.	۳۰۳	-۲۰/۹۸۴	عدم آشنایی مردم با قوانین شهرسازی و وقفی و ایجاد مشکلات
-۱/۶۰۵۲۶	۰.	۳۰۳	-۲۹/۴۳۵	روشن نبودن تکلیف اراضی وقفی و بلاتکلیفی سازمان‌ها و مردم
-۱/۳۹۴۷۴	۰.	۳۰۳	-۲۸/۵۴۱	پیچیدگی قوانین ساخت و ساز در زمین‌های وقفی و ایجاد مشکلات برای مردم
-۰/۹۷۳۶۸	۰.	۳۰۳	-۱۶/۷۳۶	عدم استفاده بهینه از اراضی شهری به خاطر وقفی بودن
-۱/۳۹۴۷۴	۰.	۳۰۳	-۲۶/۲۱۴	اختلاف بین شهرداری و سازمان‌ها و بلاتکلیفی زمین‌ها
-۰/۴۲۱۰۵	۰.	۳۰۳	-۸/۹۸۹	عدم آشنایی مأموران شهرداری با قوانین وقف و ایجاد مشکلات
-۱/۳۴۲۱۱	۰.	۳۰۳	-۳۱/۷۶۶	مبهم بودن مالکیت زمین و عدم سرمایه‌گذاری در شهر لالجین
-۱/۴۷۳۶۸	۰.	۳۰۳	-۳۰/۱۶۹	مبهم بودن مالکیت زمین و عدم سرمایه‌گذاری‌ها خارج از شهرستان
-۰/۵۵۲۶۳	۰.	۳۰۳	-۸/۶۱۴	وقفی بودن اماکن عمومی و تأثیر آن بر ماندگاری این اماکن
-۱/۴۴۷۳۷	۰.	۳۰۳	-۳۰/۸۱۹	وقفی بودن اراضی شهری و تأثیر آن بر توسعه شهر
-۰/۷۸۹۴۷	۰.	۳۰۳	-۱۰/۹۰۸	وقفی بودن اراضی شهر و تأثیر آن بر تأمین مسکن برای مردم بی‌بضاعت
-۱/۰۷۸۹۵	۰.	۳۰۳	-۱۸/۱۳۳	وقفی بودن اراضی شهری و تأثیر آن بر فرآیند نوسازی و بهسازی شهر
-۰/۷۱۰۵۳	۰.	۳۰۳	-۱۱/۲۶۴	وقفی بودن اراضی شهری و تأثیر آن بر توسعه پراکنده شهر
-۰/۶۳۱۵۸	۰.	۳۰۳	-۹/۹۰۲	وقفی بودن اراضی شهری و تأثیر آن بر شکلگیری حاشیه‌نشینی
-۰/۵۲۶۳۲	۰.	۳۰۳	-۸/۳۷۵	وقفی بودن اراضی شهری و عدم اعمال قانون در برابر ساخت و سازهای غیرقانونی
-۰/۴۴۷۳۷	۰.	۳۰۳	-۶/۸۳	واگذاری عادلانه اراضی وقفی شهر به عموم مردم
-۱/۰۷۸۹۵	۰.	۳۰۳	-۱۹/۶۳۶	تأثیر اراضی وقفی در تقسیم عادلانه ثروت در شهر
-۰/۹۲۱۰۵	۰.	۳۰۳	-۱۳/۸۷۱	تأثیر اراضی وقفی شهر در توانمندسازی اقتصادی، اجتماعی مردم
-۰/۸۴۲۱۱	۰.	۳۰۳	-۱۱/۲۰۳	تأثیر اراضی وقفی در ایجاد حس همکاری و مشارکت مردم در توسعه شهر
-۱/۱۰۵۲۶	۰.	۳۰۳	-۱۹/۳۴۷	تأثیر اراضی وقفی در ایجاد اشتغال مردم در بخش امکان عمومی وقفی
-۱/۳۱۵۷۹	۰.	۳۰۳	-۲۰/۳۳۴	مشخص نبودن محدوده اراضی وقفی شهر و ایجاد سردرگمی و بلاتکلیفی مردم شهر
-۰/۶۰۵۲۶	۰.	۳۰۳	-۷/۴۹۵	وقفی بودن اراضی شهری و تأثیر آن بر تخریب اراضی کشاورزی محدوده شهر

افزایش حس مشارکت ساکنان محله‌ها بوده و متعاقب آن در ایجاد فضاها و اماکن عمومی تأثیر مثبتی داشته است. مسأله پژوهش این بوده است که اگر از هر پدیده‌ای از جمله وقف به صورت مفید و درست استفاده نشود، باعث بروز مشکلات عدیده‌ای خواهد شد. برای اثبات این مسأله شهر لالجین، به عنوان شهر مورد مطالعه، انتخاب شد. فرض کلی نیز بر این اصل استوار بود که وقفی بودن شهر لالجین و اراضی آن تأثیر مثبتی بر توسعه آن از جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی نداشته است. برای اثبات این قضیه از پرسشنامه و مصاحبه استفاده شد. نتایج نشان داد که تمام فرضیه‌هایی که در جنبه‌های مختلف حکایت از تأثیر منفی وقف در توسعه شهر لالجین داشته است، اثبات شد. در وهله اول مبهم بودن وقف شهر لالجین و اراضی آن باعث به وجود آمدن مشکلات بعدی شده است. این مشکلات نیز به نوبه خود در عدم توسعه شهر، از جنبه‌های مختلف، تأثیر بسزایی داشته‌اند. در نتیجه وقفی بودن شهر و بلاتکلیفی مالکیت زمین‌ها حس تعلق مکانی و مالکیت را تضعیف شده است. از این رو، موجب شده تلاش مردم در ایجاد فضاها عمومی و توسعه شهر کمرنگ شود. نتایج منفی وقفی بودن شهر و اراضی آن باعث مهاجرت مردم به شهرهای دیگر منطقه به خصوص شهر همدان و عدم سرمایه‌گذاری مردم در این شهر شده است. اولین و بهترین راهکار برای حل مشکلات شهر لالجین مشخص شدن تکلیف وقف شهر لالجین است. در نتیجه، شهرداری و مردم شهر و همچنین خود سازمان اوقاف با بلاتکلیفی روبه‌رو نخواهند شد.

فهرست منابع و مراجع

۱. ابراهیم حسن، حسن (۱۴۲۲ ه.ق)، تاریخ اسلامی دارالجلیل، چاپ پنجم، بیروت، لبنان.
۲. احمدی، نزهت (۱۳۸۷)، وقف و گسترش امور درمانی با تکیه بر اسناد وقفی تهران، کومه، قم.
۳. اذکایی، پرویز (۱۳۸۱)، «وقف در ایران باستان»، فصلنامه وقف میراث جاویدان، سال دهم، شماره ۱.
۴. اهزرز، اکارت (۱۳۷۴)، «موقوفات دینی و شهر شرق اسلامی»، ترجمه مصطفی مومنی و محمد حسین ضیاء توانا، فصلنامه وقف میراث جاویدان، انتشارات سازمان اوقاف و امور خیریه، شماره ۱۰.
۵. بمانیان محمدرضا و همکاران (۱۳۸۷)، «رهیافتی بر نقش موقوفات در ساماندهی فضاها شهری، با نگاه ویژه بر موقوفات شهر اصفهان»، نشریه مدیریت شهری، سال ششم، شماره ۲۱.
۶. بینی، شمس‌الدین محمد بن احمد خطیب شافعی (۱۳۱۷ ه.ق)، مغنی المحتاج، چاپ پنجم، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت.
۷. پوراحمد، احمد (۱۳۷۱)، بازار کرمان، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۸. سرائی، محمدحسین (۱۳۷۱)، بازار یزد، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۹. کببسی، دکتر محمد عبید (۱۳۶۴)، احکام الوقف، ترجمه احمد صادقی گلدر، انتشارات اداره کل حج و اوقاف و امور خیریه، تهران.
۱۰. دونالدون، ویلبر (۱۳۴۶)، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانیان، ترجمه دکتر عبدالله فریار، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.

در مرحله بعد با استفاده از روش مصاحبه نیمه‌ساختمند نظر مردم درباره اراضی وقفی و مشکلات اراضی شهر لالجین پرسیده شد. با کدگذاری، نظرات مهم آن‌ها در این پژوهش آورده شده است: با توجه به وقفی بودن اراضی و بی‌رقبتی سرمایه‌گذاران در این شهر با ظرفیت بالای گردشگری، همیشه از نظر امکانات گردشگری مانند مهمان‌سرا و امکانات تفریحی کمبود احساس شده است؛ قراردادی بودن اسناد ملکی این شهر و ثبتی نبودن آن‌ها که اعتبار سند را ندارد، موجب شده نسل جوان و ثروتمندان شهر بیشتر به شهر همدان که در ۱۵ کیلومتری شهر لالجین قرار دارد، مهاجرت کنند، این خود باعث فرسودگی بافت و خروج سرمایه‌ها می‌شود؛ وقفی بودن اراضی موجب سردرگمی و بلاتکلیفی مردم شده است، چرا که با فرض وقفی بودن اراضی شهر، سازمان اوقاف همکاری اندکی با مردم داشته است، انتظار می‌رود سازمان اوقاف حداقل در بازسازی و بهسازی همکاری کند (البته در ساخت مدارس کمک کرده است)؛ بلاتکلیفی زمین‌ها تأثیر منفی در زیباسازی شهر داشته است؛ از طرفی زمین‌های کشاورزی شهر نیز بلاتکلیف مانده است. نظرات مردم در ادامه آورده شده است:

- حل تکلیف این اراضی مهم‌تر از اثبات وقفی بودن یا نبودن است. اگر سازمان اوقاف دلایل خود را دارد، مردم شهر نیز دلایل خود را دارند، این وضعیت باعث بلاتکلیفی اراضی شهر شده است.

- تا سال ۱۳۸۶ سهم مردم از اراضی وقفی (چهار دانگ) با قیمت ناچیز خرید و فروش می‌شد، تا این که سازمان اوقاف در مواقعی سهم خود را فروخت. این امر باعث اعتراض مردم شد و از آن زمان فروش زمین‌ها توسط سازمان اوقاف متوقف شده است.

- بسیاری از مردم اعتقاد دارند که بعد از اصلاحات ارضی در سال ۴۷-۱۳۴۶ زمین‌های وقفی بین اهالی تقسیم شده است. فیش‌های واریزی اهالی به بانک نشانگر پول پرداختی صاحبان آن بابت خرید این اراضی است. در نتیجه بعد از دوره اصلاحات ارضی ادعای سازمان اوقاف، مبنی بر داشتن سهم دو دانگ بر اراضی شهر لالجین، بی پایه است.

- بسیاری از مردم اعتقاد دارند که ماهیت وقف این اراضی برای روشنایی حرم مطهر امام حسین (ع) بوده است. امروزه که پول حاصل از این اراضی صرف روشنایی حرم مطهر نمی‌شود، به چه مصرفی می‌رسد؟ در واقع مردم نسبت به مصرف درآمد حاصل از زمین‌ها و کاربری‌های وقفی شبهه دارند.

چنین به نظر می‌رسد که بهترین راهکار برای حل این مشکلات به توافق رسیدن سازمان اوقاف و مردم شهر لالجین برای تعیین تکلیف زمین‌ها است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر اهمیت کمی و کیفی موقوفات در اقتصاد و سازمان فضایی جامعه در شهر لالجین را بررسی کرده است. وقف به طور عام در شهرهای اسلامی و به طور خاص در شهرهای ایران همواره باعث پیشرفت بوده و در شکل‌گیری و انتظام فضایی این شهرها نقش بسزایی داشته است. هم‌چنین باعث همکاری و

۱۱. شاه حسینی، پروانه (۱۳۷۷)، «ردیابی وقف در ساختار فرهنگی شهر تهران از دوره قاجار تا جمهوری اسلامی»، **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**، شماره ۴۸، آستان قدس رضوی، مشهد.
۱۲. شفقی، سیروس (۱۳۷۶)، «وقف در اصفهان: پراکندگی جغرافیایی موقوفات و آثار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن»، **فصلنامه وقف میراث جاویدان**، انتشارات سازمان اوقاف و امور خیریه، پاییز و زمستان، شماره‌های ۱۹ و ۲۰.
۱۳. شهبابی، محمد رضا (۱۳۸۳)، «مبانی و چهارچوب‌های تأثیر وقف در شکل‌گیری فضاهای شهری»، **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**، شماره ۷۲.
۱۴. صادقی گلدر، احمد (۱۳۸۵)، **مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف**، انتشارات صائن، تهران.
۱۵. کلانتری، حسین؛ احمد صالحی و قهرمان رستمی (۱۳۸۹) «نقش تاریخی وقف در شکل‌گیری شهر اسلامی، مطالعه موردی شهر اصفهان»، **فصلنامه شهرهای ایرانی-اسلامی**، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی.
۱۶. دریایی، تورج (۱۳۸۳)، **شاهنشاهی ساسانی**، مترجم مرتضی ثاقب فر، چاپ اول، نشر ققنوس، تهران.
۱۷. مومنی، مصطفی (۱۳۶۵)، «جایگاه وقف و وقفنامه در ساختارشناسی فرهنگی، اجتماعی و کالبدی شهرها و روستاهای ایران، مورد: جغرافیای تاریخی شهرستان تفت در استان یزد»، **مجموعه مقالات سمینار جغرافی، شماره ۳**، مشهد.
۱۸. مومنی، مصطفی (۱۳۷۲)، «جغرافیای جهان‌بینی وقفنامه ربع رشیدی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله بانی مجتمع‌های وقفی»، قسمت اول و دوم، **فصلنامه وقف میراث جاویدان**، سال اول، شماره ۳ و ۴، تهران.
۱۹. مومنی، مصطفی و هوشنگ بهرام‌بیگی (۱۳۶۱)، **شهرست ایران تفت: بررسی مشخصات طبیعی، اجتماعی و اقتصادی شهر و مناطق روستایی**، دفتر فنی جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۲۰. محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۳.ق.ه)، **شرایع السلام الحلال و الحرام**، چاپ دوم، انتشارات استقلال، تهران.
۲۱. شهید اول، محمد بن جمال‌الدین ملکی (۱۳۶۸)، **اللمعه الدمشقیه**، چاپ دوم، انتشارات دارالفکر، قم.
۲۲. هندی، متقی بن حسام‌الدین (۱۴۰۹.ق.ه)، **کنز العمال**، چاپ سوم، مؤسسه الرساله، بیروت.

23. Trancik, Roger (1986), **Finding Lost Space: Theories of Urban Design**, Published by John Wiley and Sons, USA.